(5). Jespersen O.A. Modern English Grammar on Historical Principles. London, 1st Edition, 1954, 1024 p.

(6). Мадвалиев А. Тиббиёт терминологиясининг соҳавий ва изоҳли луғатларда берилишига доир. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. Тошкент, Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017.

(7). Marchand H. The categories and types of present-day English word-formation: a synchronic-diachronic approach. München, Verlag C.H.Beck. Second edition, 1969, 545 p.

(8). Мешков О.Д. Словосложение в современном английском языке. Москва, 1985, 187 с.

(9). Мираҳмедова З. Ўзбек тили анатомик терминологияси. Филол. фан. номз. ... дисс., Тошкент, 1994.

(10). Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. Москва, 1956, 260 с.

(11). Срезневский И.И. Замечания об образовании слов из выражений. Санкт-Петербург, тип. Имп. Акад. наук, 1873.

(12). Quirk R., Greenbaum S., Leech G. and Svartvik F. A grammar of contemporary English. London, Longman Group Ltd, 1972, 922 p.

(13). Қосимов А. Ўзбек тилида тиббий атамаларнинг ҳосил бўлиш усуллари. Филол. фан. д-ри ... дисс., Тошкент, 1984.

(14). Хусанов А. Название болезней и их симптомов в узбекском языке. Дисс. ... канд. филол. наук, Ташкент, 1982.

Xolova Madina Boboqulovna (Buxoro davlat Tibbiyot instituti Xorijiy tillar fakulteti "Ingliz tili" kafedrasi o'qituvchisi; E-mail: xolova.madina@bsmi.uz; ORCID ID 0009-0002-3331-8958)

VERBAL TIL VA MADANIY KODLAR: LINGVOSEMIOTIK TAHLIL

Annotatsiya. *Mazkur maqolada verbal til madaniyatning asosiy (birlamchi) semiotik tizimi sifatida talqin qilinib, uning boshqa madaniy va lingvokultural kodlar bilan o'zaro munosabati lingvosemiotik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot Y.M.Lotman va Tartu–Moskva semiotika maktabi nazariy qarashlariga tayangan holda madaniyatni ko'p kodli semiotik makon sifatida talqin etadi. Maqolada madaniy va lingvokultural kodlar ikkilamchi modellashtiruvchi tizimlar sifatida ko'rib chiqilib, ularning inson tafakkuri, muloqoti va ma'no hosil qilish jarayonidagi o'rni ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *verbal til, madaniy kod, lingvokultural kod, semiotika, ma'no hosil qilish, etnospecifiklik, madaniy kompetensiya, semiotik makon.*

Холова Мадина Бобокуловна (Бухарский государственный медицинский институт, Факультет иностранных языков, преподаватель кафедры английского языка)

ВЕРБАЛЬНЫЙ ЯЗЫК И КУЛЬТУРНЫЕ КОДЫ: ЛИНГВОСЕМИОТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. *В данной статье вербальный язык интерпретируется как основная (первичная) семиотическая система культуры, а его взаимосвязь с другими культурными и лингвокультурными кодами анализируется на основе лингвосемиотического подхода. Исследование, опираясь на теоретические взгляды Ю.М.Лотмана и Тартуско–Московской семиотической школы, рассматривает культуру как многокодовое семиотическое пространство. В статье культурные и лингвокультурные коды трактуются как вторичные моделирующие системы, раскрывается их роль в процессах человеческого мышления, коммуникации и порождения смысла.*

Ключевые слова: *вербальный язык; культурный код; лингвокультурный код; семиотика; порождение смысла; этноспецифичность; культурная компетенция; семиотическое пространство.*

Kholova Madina Boboqulovna (ESP Teacher, Bukhara State Medical Institute Faculty of Foreign Languages; E-mail: xolova.madina@bsmi.uz; ORCID ID: 0009-0002-3331-8958)

VERBAL LANGUAGE AND CULTURAL CODES: A LINGUOSEMIOTIC ANALYSIS

Annotation*. This article interprets verbal language as the primary (fundamental) semiotic system of culture and analyzes its interaction with other cultural and linguocultural codes within the framework of a linguosemiotic approach. Drawing upon the theoretical perspectives of Yu.M. Lotman and the Tartu–Moscow School of Semiotics, the study conceptualizes culture as a multi-coded semiotic space. Cultural and linguocultural codes are examined as secondary modeling systems, and their role in human cognition, communication, and meaning-making processes is elucidated*

Keywords: *verbal language, cultural code, linguocultural code, semiotics, meaning-making, ethnospecificity, cultural competence, semiotic space.*

Kirish. So'nggi o'n yilliklarda til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlar masalasi gumanitar fanlarning markaziy tadqiqot obyektiga aylandi. Lingvistika, madaniyatshunoslik, semiotika va kognitiv fanlar kesishgan nuqtada til nafaqat kommunikativ vosita, balki madaniy ma'no ishlab chiqaruvchi mexanizm sifatida qaralmoqda. Ushbu yondashuvda verbal til madaniyatning "suyak" strukturasini tashkil etuvchi asosiy semiotik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Madaniyat esa monolit hodisa emas, balki turli belgilar tizimlaridan iborat ko‘p kodli murakkab semiosferadir. Inson fikrlashi va muloqoti jarayonida ushbu kodlar o‘zaro aloqaga kirishadi, bir-birini to‘ldiradi va qayta modellashtiradi [1;23–25-b.]. Shunday bo‘lsa-da, aynan verbal til bu tizimda markaziy o‘rinni egallaydi, chunki u boshqa kodlarni nomlash, izohlash va tarjima qilish imkonini beradi [2;45–48-b.]. Mazkur maqolaning maqsadi – verbal til va madaniy kodlar o‘rtasidagi munosabatlarni lingvosemiotik nuqtayi nazardan izchil tahlil qilish, shuningdek, lingvokultural kodlarning etnospecifik xususiyatlarini badiiy matnlar misolida yoritishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature Review). Madaniyatning semiotik talqini Tartu–Moskva maktabi doirasida shakllangan. Y.M.Lotman madaniyatni ko‘p qatlamli belgilar tizimi sifatida asoslab, birlamchi va ikkilamchi modellashtiruvchi tizimlar konsepsiyasini ilgari surgan [3;45–48-b.].

A.F.Losev ramz va mif dialektikasini tahlil qilib, obrazning ontologik transformatsiyasini yoritgan [4;112–115-b.]. I.P.Pavlovning birinchi va ikkinchi signal tizimlari haqidagi nazariyasi esa sezgi va so‘z o‘rtasidagi munosabatni tushuntiradi [5;98–101-b.].

Lingvokulturologiya sohasida E.M.Vereshchagin va V.G.Kostomarov til va madaniyat integratsiyasini chet tilini o‘qitish kontekstida asoslagan [6; 56–60-b.].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqot nazariy asosini Y.M.Lotman, A.F. Losev, I.P.Pavlov konsepsiyalari tashkil etadi. Metodologik jihatdan semiotik tahlil, diskursiv tahlil, qiyosiy-madaniy usul, interpretativ tahlil qo‘llanildi. Badiiy matnlar (Navoiy, Shekspir, Wordsworth, Longfellow) material sifatida jalb qilindi.

Tahlil va natijalar. Verbal tilning madaniyatdagi ustuvorligi uning bir qator fundamental xususiyatlari bilan belgilanadi. Avvalo, verbal til universallikka ega. Har qanday madaniy tajriba, hatto eng murakkab obrazli yoki ritual shakllar ham oxir-oqibat so‘z orqali izohlanadi. Masalan, diniy marosimlar, mifologik tasavvurlar yoki urf-odatlar, dastlab, obrazli-amaliy shaklda mavjud bo‘lsa-da, ular haqidagi bilim verbal diskurs orqali mustahkamlanadi [7;23–25-b.].

Ikkinchidan, verbal til moslashuvchan va dinamik tizimdir. U tarixiy, ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarga tez moslashadi. Masalan, yangi texnologik realliklar (internet, sun’iy intellekt) til orqali nomlanadi va madaniyatga integratsiyalanadi. Bu jarayonda til nafaqat nomlash, balki baholash va normallashtirish funksiyasini ham bajaradi [8;52-b.].

Uchinchidan, verbal til keng ekspressiv-tasviriy vositalar arsenaliga ega. Metafora, metonimiya, ramz, allegoriya kabi vositalar til orqali madaniy kodlarning faol ishlashiga imkon beradi [3;41–44-b.]. Aynan shu jihat verbal tilni madaniy kodlarning “markaziy tarjimoni”ga aylantiradi.

Zamonaviy lingvosemiotik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, haqiqat inson ongida bevosita, xolis shaklda emas, balki tasviriy modellashtirish orqali anglanadi [4;73–75-b.]. Ushbu jarayonda sensor idrok markaziy rol o‘ynaydi: inson atrof-muhitni sezgi organlari orqali qabul qiladi, biroq bu qabul qilishning o‘zi hali madaniy ma’no hosil qilmaydi. Ma’no hosil bo‘lishi uchun sezgi tajribasi belgilashtirilishi, ya’ni semiotik tizimga kiritilishi lozim.

Bu holatni badiiy adabiyot misolida yaqqol ko‘rish mumkin. O‘zbek adabiyotida, xususan, Alisher Navoiy asarlarida olov obrazi, ko‘pincha, ishqiy iztirob va ruhiy poklanish ramzi sifatida talqin etiladi. Ingliz adabiyotida esa U.Shekspir tragediyalarida olov va nur obrazlari insoniy ehtiroslar va ichki ziddiyatlarning semiotik ifodasiga aylanadi. Ushbu misollar shuni ko‘rsatadiki, bir xil sensor obraz turli madaniy kontekstlarda turlicha ramziy yuklama oladi.

Shu tariqa, landshaftlar, hayvonlar, o‘simliklar, mehnat asboblari, kiyim-kechak, turar joylar va boshqa moddiy obyektlar madaniy kod funksiyasini bajarishi mumkin. Ular insonlar o‘rtasidagi muloqotda o‘ziga xos “tillar” sifatida ishlaydi va verbal til bilan birgalikda madaniy ma’nolarni ishlab chiqaradi. Mazkur holat madaniyatni ko‘p darajali semiotik makon sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Lingvokultural kodlar madaniy kodlarning verbal til bilan bevosita integratsiyalashgan shakli bo‘lib, ular muayyan etnosning tarixiy tajribasi, tabiiy muhiti va mentalitetini aks ettiradi [9;56–60-b.]. Ushbu kodlar inson tomonidan ongli ravishda emas, balki bolalikdan, kundalik muloqot va madaniy muhit ta’sirida o‘zlashtiriladi. Shu sababli ular “tabiiy” va “o‘z-o‘zidan tushunarli”dek tuyuladi, ammo aynan shu xususiyati ularni interkultural muloqotda murakkablashtiradi. Mazkur tadqiqot shuni asoslaydiki, folklor va badiiy adabiyot lingvokultural kodlarning eng faol va zich jamlangan maydonidir [3; 95-b.]. Ayniqsa, she’riyatda obrazli kodlar verbal til bilan uzviy bog‘lanib, etnospecifik tafakkurning konsentrlashgan shaklini yaratadi. Tabiat, makon va vaqt obrazlari bu jarayonda alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, o‘zbek she’riyatida tabiat ko‘pincha inson ruhiy holatining bevosita aksi sifatida tasvirlanadi. Abdulla Oripov yoki Erkin Vohidov lirikasida tog‘, sahro, shamol va quyosh obrazlari milliy xarakterni, erkinlik va ma’naviy poklik g‘oyalarini ifodalaydi. Bu obrazlar o‘zbek lingvokulturasi vakillari uchun intuitiv ravishda tushunarli bo‘lsa-da, boshqa madaniyat vakillari uchun izoh talab qiladi.

Ingliz romantik she'riyatida, xususan, U.Wordsworth ijodida tabiat insonning ichki "men"i bilan dialogda bo'lgan mustaqil mavjudot sifatida talqin etiladi [4;121–123-b.]. Bu yerda tabiat lingvokultural kod sifatida axloqiy va falsafiy mushohada maydoniga aylanadi. Demak, har bir adabiy an'anada tabiat obrazi umumiy bo'lsa-da, uning semantik yuklamasi etnospecifik xususiyatlarga ega. Shu jihatdan, lingvokultural kodlar nafaqat estetik, balki kognitiv ahamiyatga ham ega. Ular muayyan madaniyat vakillarining dunyoni qanday ko'rishi, baholashi va tasniflashini belgilaydi. Ushbu kodlarni bilmasdan turib, badiiy matnni to'liq anglash mumkin emas. Mazkur tadqiqot doirasida alohida ta'kidlash lozimki, til kompetensiyasi madaniy kodlarni to'liq tushunish uchun yetarli emas. Interkultural muloqot jarayonida aynan madaniy kompetensiyaning yetishmasligi kommunikativ uzilishlarga olib keladi. Bu holat badiiy matnlarni o'qish va talqin qilish jarayonida, ayniqsa, yaqqol namoyon bo'ladi. G. Longfellowning "The Song of Hiawatha" asari bu fikrni tasdiqlovchi yorqin misoldir. Asarda landshaft, mavsum va tabiat obrazlari Shimoliy Amerikaning o'ziga xos tabiiy-madaniy muhitiga bog'langan. Ushbu kodlar mo'tadil iqlim zonasida yashovchi o'quvchilar uchun nisbatan tushunarli bo'lsa-da, tropik yoki polar hudud vakillari uchun begona bo'lishi mumkin. Natijada matn semantik jihatdan to'liq ochilmaydi.

Xulosa. Tadqiqot davomida madaniy kodlar va lingvokultural kodlarning ikkilamchi modellashtiruvchi tizimlar sifatidagi mohiyati asoslab berildi. Ushbu kodlar sensor idrok orqali qabul qilinadigan voqelikni ramziy va konseptual darajaga ko'tarib, etnospetsifik tafakkur shakllarini yuzaga keltiradi. Pavlovning signal tizimlari haqidagi qarashlari va Losevning ontologik talqini asosida tasvirning belgiga aylanishi madaniy ma'no hosil qilishning fundamental mexanizmi ekanligi ko'rsatildi. Badiiy va she'riy matnlar tahlili shuni tasdiqladiki, lingvokultural kodlar adabiyotda eng faol va zich shaklda namoyon bo'ladi. Tabiat, makon va vaqt obrazlari turli lingvokultural an'analarda umumiy ko'rinishga ega bo'lsa-da, ularning semantik yuklamasi etnospecifik xususiyatlarga ega. Bu esa badiiy matnni talqin qilish jarayonida nafaqat til kompetensiyasi, balki madaniy kompetensiyaning ham zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1]. Baratynsky E.A. Poetry and prose. Moscow, "Nauka", 1999, 540 p.

[2]. Bunin I.A. Collected works. Vol. 6, Moscow, Khudozhestvennaya Literatura, 1987, 512 p.

[3]. Dolinin K.A. Text interpretation. Saint Petersburg, "Nauka", 2003, 304 p.

[4]. Hansen-Löve O. Russian symbolism: A systems approach. Vienna: Austrian Academy of Sciences Press, 2003, 420 p.

[5]. Longfellow H.W. The Song of Hiawatha. New York, Penguin Classics, 2004, 224 p.

[6]. Losev A.F. Dialectics of myth. Moscow, "Mysl", 1990, 528 p.

[7]. Lotman Y.M. Universe of the mind. London, I.B.Tauris, 1990, 288 p.

[8]. Lotman Y.M. The semiosphere. Saint Petersburg, Iskusstvo-SPB, 2001, 704 p.

[9]. Marx K., Engels F. Collected works. Vol. 3, Moscow, Progress Publishers, 1975, 610 p.

Siddiqova Shoxida Isoqovna (Jizzax davlat Pedagogika universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD); siddikovajizzac1975@gmail.com)

O'ZINIKI BO'LMAGAN KO'CHIRMA GAPLAR BADIIY MATNDA FIKR IFODALOVCHI SINTAKTIK BIRLIKLAR SIFATIDA

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'ziniki bo'lmagan ko'chirma gaplar badiiy matnda fikr ifodalovchi sintaktik birliklar sifatida tahlilga tortilgan. Xususan, badiiy matn boshqa matnlardan farqli ravishda, nafaqat tinglovchiga oddiy axborot yetkazish vazifasini, balki uning ruhiyatiga ta'sir etish vazifasini ham o'z zimmasiga oladi. Bu xususiyati esa badiiy matndagi turli poetik vositalar, sintaktik figuralar orqali namoyon bo'ladi. Badiiy matnning estetik vazifasini yuzaga chiqaradigan, uning ta'sirchanligini oshiradigan badiiy tasvir vositalaridan biri esa o'ziniki bo'lmagan ko'chirma gaplar hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *o'ziniki bo'lmagan ko'chirma gaplar, badiiy matn, sintaktik birliklar, sintaktik figuralar, badiiy tasvir vositalari.*

НЕСОБСТВЕННЫЕ ПРЯМЫЕ РЕЧИ, КАК СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ МЫСЛЬ В ЛИТЕРАТУРНОМ ТЕКСТЕ

Аннотация. *В данной статье анализируются неоригинальные цитаты как синтаксические единицы, выражающие идеи в литературном тексте. В частности, литературный текст, в отличие от других текстов, берет на себя не только задачу передачи простой информации слушателю, но и задачу воздействия на его психику. Эта особенность проявляется в различных поэтических приемах и синтаксических фигурах литературного текста. Одним из средств художественного изображения, раскрывающих эстетическую функцию литературного текста и усиливающих его воздействие, являются неоригинальные цитаты.*